

O'QITUVCHINING EKOLOGIK TARBIYA BERISHDAGI SHAXSIY NAMUNA VA AXLOQIY POZITSIYASINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Abduraxmonova Dilshoda Sayfidin qizi

Abdulla Avloniy nomidagi Pedagogik Mahorat Milliy Instituti

“Kattalar ta’limi” yo’nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'qituvchining ekologik tarbiya berish jarayonidagi shaxsiy namuna va axloqiy pozitsiyasining o'quvchilar ekologik madaniyatini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. O'qituvchi shaxsi ekologik qadriyatlarning tashuvchisi sifatida, o'quvchilar ongida tabiatga nisbatan mas'uliyat, g'amxo'rlik va estetik munosabatni shakllantirishda yetakchi rol o'ynaydi. Shuningdek, maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlar, milliy va xalqaro tajribalar, Sh.M. Mirziyoyevning ekologik siyosatga doir qarashlari asosida o'qituvchi faoliyatining axloqiy-me'yoriy, psixologik va pedagogik jihatlarini yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik tarbiya, o'qituvchi shaxsi, shaxsiy namuna, axloqiy pozitsiya, ekologik madaniyat, pedagogik faoliyat, ekologik qadriyatlar, mas'uliyat, tarbiyaviy jarayon.

Аннотация: В данной статье анализируется роль личного примера и нравственной позиции учителя в процессе экологического воспитания учащихся. Учитель, как носитель экологических ценностей, играет ведущую роль в формировании у школьников ответственности, заботливого и эстетического отношения к природе. Кроме того, в статье рассматриваются современные педагогические подходы, национальный и международный опыт, а также взгляды Ш.М. Мирзиёева на экологическую политику, освещая морально-нравственные, психологические и педагогические аспекты деятельности учителя.

Ключевые слова: Экологическое воспитание, личность учителя, личный пример, нравственная позиция, экологическая культура, педагогическая деятельность, экологические ценности, ответственность, воспитательный процесс.

Annotation: This article analyzes the role of the teacher's personal example and moral position in the process of providing environmental education. The teacher, as a bearer of ecological values, plays a leading role in shaping students' sense of responsibility, care, and aesthetic attitude toward nature. The article also discusses modern pedagogical approaches, national and international experiences, and President Sh. M. Mirziyoyev's views on environmental policy, highlighting the ethical, psychological, and pedagogical aspects of the teacher's professional activity.

Keywords: Environmental education, teacher's personality, personal example, moral position, ecological culture, pedagogical activity, ecological values, responsibility, educational process.

Kirish

Bugungi kunda ekologik muammolar global miqyosda insoniyatni jiddiy tashvishga solmoqda. Atmosferaning ifloslanishi, suv va tuproq resurslarining tanqisligi, chiqindilar ko'payishi, biosferadagi muvozanatning buzilishi insoniyat hayot sifatiga bevosita ta'sir qilmoqda[13]. Shu boisdan, ekologik ta'lim va tarbiya masalasi O'zbekiston Respublikasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan[7][8].

Prezident Sh.M. Mirziyoyev o'z nutqlarida bu masalaga alohida e'tibor qaratib, shunday deydi:

“Ekologik madaniyat — bu har bir insonning ongida tabiatni sevish, asrash va unga g'amxo'rlik qilish tuyg'usini shakllantirishdan boshlanadi. Agar biz farzandlarimizni ekologik jihatdan yetuk, mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalamasak, kelajak avlod oldidagi burchimizni bajarmagan bo'lamiz”[5]. Demak, o'quvchilarda ekologik dunyoqarash va madaniyatni shakllantirishda o'qituvchining shaxsiy namunasi va axloqiy pozitsiyasi muhim o'rin tutadi. Chunki ta'lim jarayonida o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki qadriyatlar targ'ibotchisi, axloqiy yetakchi, shaxsiy fazilatlari bilan o'rnak bo'luvchi inson sifatida namoyon bo'ladi[1].

Boshlang'ich ta'lim bosqichida ekologik tarbiya o'quvchilarda tabiatga nisbatan to'g'ri munosabat, mas'uliyat hissi, ekoaxloqiy qarashlar va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi[6]. Shu jarayonda o'qituvchining ekologik ong darajasi, e'tiqodi va shaxsiy xatti-harakatlari o'quvchilar uchun eng ta'sirli omil sanaladi[2].

Shuningdek, “Yashil makon” umummilliy dasturi, “Ekologik ta'lim va tarbiya to'g'risida”[8]gi milliy dastur kabi hujjatlar ta'lim tizimi oldiga yangi maqsadlar qo'yimoqda: o'quvchilarda ekologik mas'uliyatni kuchaytirish, ekologik fikrlashni rivojlantirish va har bir pedagogning faoliyatida ekologik qadriyatlarni targ'ib etishni majburiy zarurat sifatida belgilamoqda[7].

Shunday ekan, o'qituvchi o'zining shaxsiy namunasida ekologik xulq-atvorni, axloqiy pozitsiyasida esa tabiatga nisbatan mehr, adolat va g'amxo'rlik kabi insoniy fazilatlarni amalda namoyon etishi zarur. Ana shu jihatlar maqolada pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi shaxsiy namunasi o'quvchilarning axloqiy, estetik va ekologik dunyoqarashini shakllantirishda eng kuchli vositalardan biridir. O'qituvchi o'zining kundalik faoliyatida, xulq-atvorida, nutqida, kiyinish madaniyatida va tabiatga bo'lgan munosabatida o'quvchilarga bevosita ta'sir

ko'rsatadi. Shu bois pedagogning har bir harakati o'quvchilar uchun "tirik darslik" vazifasini bajaradi[3].

Atoqli pedagog K.D. Ushinskiy ta'kidlaganidek:

"Tarbiyada eng muhim narsa — bu o'qituvchining o'zi, uning shaxsi, axloqi, dunyoqarashi va qalbidir"[14].

Mazkur fikr ekologik tarbiya jarayonida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Chunki ekologik ongni shakllantirish faqat darsda nazariy ma'lumot berish bilan cheklanmaydi, balki o'qituvchining hayotiy pozitsiyasi, tabiatga bo'lgan amaliy munosabati orqali o'quvchilarni ruhlantiradi[11]. Masalan, o'qituvchi chiqindilarni to'g'ri ajratish, suvni isrof qilmaslik, sinfda yashil o'simliklar parvarish qilish kabi oddiy, ammo ibratli harakatlari bilan bolalarda ekologik mas'uliyat tuyg'usini uyg'otadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashil taraqqiyot strategiyasi – 2030" konsepsiyasida ham pedagoglar faoliyatida ekologik namunadorlikni kuchaytirish, har bir ta'lim muassasasida ekologik madaniyatni targ'ib etish muhim yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan[7]. Shu nuqtayi nazardan, o'qituvchining ekologik namunasi — nafaqat shaxsiy fazilat, balki kasbiy zaruratdir.

Pedagog o'z hayotida tabiatni asrash bo'yicha faol fuqarolik pozitsiyasini namoyon etganda, o'quvchilarda "o'qituvchi qilayotgan ish — to'g'ri ish" degan ishonch shakllanadi. Bu ishonch o'quvchi ongiga chuqur singib, ekologik qadriyatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

O'qituvchining axloqiy pozitsiyasi va uning o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri. O'qituvchining axloqiy pozitsiyasi — bu uning e'tiqodi, qadriyatlari va hayotiy tamoyillarining pedagogik faoliyatdagi ifodasidir. Aynan o'qituvchining axloqiy dunyoqarashi o'quvchilarga ekologik mas'uliyat, mehr-shafqat, adolat, g'amxo'rlik kabi fazilatlarni singdirishda asosiy rol o'ynaydi.

Ekologik tarbiya jarayonida o'qituvchining axloqiy pozitsiyasi ikki yo'nalishda namoyon bo'ladi:

1. **Tarbiyaviy pozitsiya** — o'quvchilarga ekologik qadriyatlarni ongli ravishda singdirish, tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish.

2. **Shaxsiy pozitsiya** — o'qituvchining o'z hayotida ekologik me'yorlarga amal qilishi, ekologik muammolarga befarq bo'lmasligi, o'zini tabiatning ajralmas qismi deb bilishi[2].

Axloqiy pozitsiyaning kuchi shundaki, u o'quvchilarga bevosita ta'sir qiladi va ularning xulq-atvorini shakllantiradi. Masalan, agar o'qituvchi dars davomida "tabiatni asrash har bir insonning burchidir" deb aytsa, lekin o'zi chiqindilarni atrofga tashlasa yoki o'simliklarga beparvo bo'lsa, bu so'zlarning tarbiyaviy kuchi yo'qoladi. Shu bois o'qituvchining ichki e'tiqodi va tashqi xatti-harakati o'zaro uyg'un bo'lishi shart.

Pedagogik etika nuqtayi nazaridan, ekologik tarbiya axloqiy mas'uliyatning eng oliy shakllaridan biridir[4]. Chunki bu jarayonda o'qituvchi nafaqat bolalar, balki butun jamiyat oldida javobgar bo'ladi. Shunday o'qituvchilargina o'quvchilar qalbida tabiatga mehr, ekologik adolat va insoniy g'amxo'rlikni uyg'ota oladi.

Bundan tashqari, o'qituvchining axloqiy pozitsiyasi — bu uning kasbiy madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib, o'zida ekoestetik, ekoaxloqiy va ekoiqtimoiy qadriyatlarni mujassam etadi. Shu ma'noda, o'qituvchi nafaqat dars beruvchi, balki **ekologik ongli jamiyat qurilishining axloqiy rahnamosi** sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ekologik qadriyatlarni shakllantirish. Hozirgi davrda ekologik tarbiya berish jarayonida innovatsion pedagogik yondashuvlardan keng foydalanilmoqda. Ular orasida **loyiha asosida o'qitish (project-based learning), ekologik treninglar, interfaol metodlar, STEAM ta'lim texnologiyasi**, hamda **ekologik faoliyatga yo'naltirilgan o'yinlar** o'quvchilarda ekologik qadriyatlarni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi[12].

Bu yondashuvlarning samaradorligi shundaki, ular o'quvchilarni ekologik muammolarni hal etishga faol jalb qiladi, mustaqil fikrlash va ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan “Toza sinf”, “Chiqindidan foyda”, “Bizning yashil makonimiz” kabi ekologik loyihalar o'tkazish o'quvchilarda amaliy ko'nikma va ekologik tafakkurni rivojlantiradi[6].

Zamonaviy pedagogik konsepsiyalar (masalan, **kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim**) ekologik tarbiyani o'quvchilarning hayotiy ehtiyojlari bilan bog'lab, ularni faol subyekt sifatida shakllantirishni ko'zda tutadi. Shu orqali o'qituvchining shaxsiy namunasi yanada ta'sirchan bo'ladi, chunki u o'quvchilarga “so'z orqali emas, amaliy faoliyat orqali” ta'sir etadi.

Xalqaro tajriba ham bu jarayonda o'qituvchi shaxsining o'rnini alohida ta'kidlaydi. Masalan, Finlyandiya va Yaponiya maktablarida ekologik tarbiya darslari “o'qituvchi – yetakchi, o'quvchi – hamkor” tamoyili asosida tashkil etiladi. O'zbekiston ta'lim tizimi ham ayni yo'nalishda rivojlanib bormoqda, bu esa o'qituvchining ekologik pedagog sifatidagi rolini yanada yuksaltirmoqda[13],[9].

Shunday qilib, zamonaviy yondashuvlar o'qituvchining shaxsiy namuna va axloqiy pozitsiyasi orqali ekologik qadriyatlarni shakllantirishni yangi bosqichga ko'taradi. Bu esa o'z navbatida yosh avlodda ekologik ong, ekologik madaniyat va ekologik faoliyatga tayyorgarlikni kuchaytiradi.

O'qituvchining ekologik tarbiya berishdagi shaxsiy namuna va axloqiy pozitsiyasi – bu nafaqat kasbiy zarurat, balki ma'naviy mas'uliyat hamdir. Chunki aynan o'qituvchi shaxsida o'quvchilar tabiatni sevish, asrash va unga g'amxo'rlik qilishning amaliy namunalarini ko'radi. O'qituvchi o'zining ekologik xulq-atvori, hayotiy qarashlari va faoliyati orqali o'quvchilarga bevosita ta'sir ko'rsatadi va ularning ekologik ongini shakllantiradi[10].

Tadqiqot davomida quyidagi **xulosalarga** kelindi:

1 O'qituvchining shaxsiy namuna ko'rsatishi ekologik tarbiya jarayonida eng samarali psixologik-pedagogik omillardan biridir. O'qituvchi o'zining tabiatga nisbatan amaliy xatti-harakatlari bilan o'quvchilarni faol ekologik faoliyatga ilhomlantiradi.

2 O'qituvchining axloqiy pozitsiyasi o'quvchilar ongida ekologik qadriyatlar tizimini shakllantirishda hal qiluvchi o'rinni egallaydi. U o'quvchilarda ekologik adolat, g'amxo'rlik va mas'uliyat tuyg'ularini kuchaytiradi.

3 Zamonaviy pedagogik yondashuvlar (loyiha asosida o'qitish, interfaol metodlar, STEAM texnologiyalari) o'qituvchining shaxsiy namunasi bilan uyg'un qo'llanganda, ekologik tarbiya samaradorligi keskin oshadi.

4 Ekologik tarbiya jarayonida o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki **ekologik madaniyat tashuvchisi va tarbiyaviy yetakchi** sifatida faoliyat yuritishi zarur. Uning shaxsiy ekologik pozitsiyasi o'quvchilarning ekologik tafakkurini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

5 Mamlakatimizda qabul qilingan **“Yashil taraqqiyot strategiyasi – 2030”**, **“Ekologik ta'lim va tarbiya milliy dasturi”**, **“Yashil makon”** kabi tashabbuslar o'qituvchilarning ekologik madaniyatini yuksaltirish, ularni ekologik yetakchilar sifatida tayyorlash zarurligini ko'rsatmoqda.

Shunday qilib, ekologik tarbiya samaradorligini ta'minlash uchun o'qituvchining shaxsiy namunasi, axloqiy e'tiqodi va pedagogik mahoratini uyg'un holda rivojlantirish zarur. O'qituvchining har bir qadami, har bir so'zi o'quvchiga ekologik hayot tarzi haqida ibrat bo'lmog'i lozim.

Kelgusida ekologik tarbiyani takomillashtirish maqsadida quyidagi **tavsiyalar** ilgari suriladi:

- har bir pedagogning kasbiy rivojlanish dasturiga “Ekologik etika va axloqiy mas'uliyat” modullarini kiritish;
- o'qituvchilar uchun muntazam ekologik seminarlar, treninglar va loyihaviy faoliyatlar tashkil etish;
- maktablarda o'qituvchining shaxsiy namunasi asosida “Ekologik haftalik”, “Tabiat – mening do'stim” kabi amaliy tadbirlarni keng joriy etish;
- o'qituvchilarning ekologik faoliyatini baholovchi mezonlarni ishlab chiqish va mukofotlash tizimini yo'lga qo'yish.

Natijada, o'qituvchi nafaqat bilim manbai, balki **ekologik ongli jamiyatning ma'naviy poydevorini yaratuvchi shaxs** sifatida shakllanadi. Bu esa yosh avlodda tabiatni asrashga mas'uliyatli, ongli va faol hayotiy pozitsiyani qaror toptiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva G. *Ekologik ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi*. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
2. Abduraimov A. *Pedagogik etika va o'qituvchi axloqi*. Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Ibragimova D. *Ekologik madaniyatni shakllantirishda o'qituvchining o'rni*. // "Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar" jurnali, №2, 2021.
4. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
5. Mirziyoyev Sh.M. *Yashil taraqqiyot – inson va tabiat uyg'unligi sari*. Toshkent: O'zbekiston, 2023.
6. Niyozov B. *Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish texnologiyalari*. Toshkent: TDPU, 2020.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. *"Yashil taraqqiyot strategiyasi – 2030" to'g'risida*, 2023-yil 31-oktabr.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori. *"Ekologik ta'lim va tarbiya milliy dasturini tasdiqlash to'g'risida"*, 2022-yil 12-iyul.
9. OECD Report. *Environmental Education and Teacher Competencies*. Paris, 2021.
10. Shapovalov V. *Ekologicheskoe vospitanie v nachalnoy shkole*. Moskva: Prosveshcheniye, 2016.
11. Tilavova S. *Ekologik ongni rivojlantirishda axloqiy qadriyatlarning o'rni*. // "Ta'lim va innovatsiya" jurnali, 2022.
12. Turaeva M. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali ekologik tarbiya berish*. // "Ta'lim tizimida innovatsiyalar" jurnali, 2023.
13. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris: UNESCO Publishing, 2017.
14. Ushinskiy K.D. *Chelovek kak predmet vospitaniya*. Moskva: Pedagogika, 1988.